

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม

Cultural Landscape of Traditional Community in Samut Songkhram Province

ชนิธิกาญจน์ จินใจตรง¹ กฤตพร ห้าวเจริญ²

Chanitikarn Jeenjaitrong¹ Kritaporn Haocharoen²

Received: 30/06/2020

Revised: 12/10/2020

Accepted: 19/10/2020

บทคัดย่อ

การศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงผ่านประวัติศาสตร์ความเป็นมา สภาพภูมิศาสตร์ ระบบนิเวศ สภาพแวดล้อม รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน การใช้พื้นที่ ระบบกิจกรรม และวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม บทความนี้มีวัตถุประสงค์ ได้แก่ 1) ศึกษาคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรม 2) ศึกษาเงื่อนไขที่มีผลต่อความแตกต่างทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม และ 3) สรุปบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม โดยมีเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย การสำรวจพื้นที่ภาคสนาม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์ โดยมีกลุ่มตัวแทนในการสัมภาษณ์เชิงลึกที่อยู่ในชุมชน 3 อำเภอ คือ อำเภอบางคนที อำเภออัมพวา และอำเภอเมืองสมุทรสงคราม จำนวน 18 คน ผลการวิจัยพบว่า จากคุณลักษณะเฉพาะของสภาพภูมิศาสตร์และระบบนิเวศสามน้ำในจังหวัดสมุทรสงคราม ทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมมีความแตกต่างกัน ทั้งรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ระบบกิจกรรม การใช้พื้นที่ และวัฒนธรรม โดยสามารถจำแนกบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมได้เป็น 3 บริบทหลัก คือ 1) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทน้ำจืด 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทน้ำกร่อย และ 3) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทชายฝั่งทะเล ซึ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในแต่ละบริบทมีคุณลักษณะเฉพาะตัวที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของชุมชนที่โดดเด่นและแตกต่างกัน จากข้อค้นพบดังกล่าวสามารถนำองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้ประกอบการพิจารณาการวางแผน การอนุรักษ์ และการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ชุมชนดั้งเดิม ระบบนิเวศสามน้ำ

Abstract

The study of cultural landscape of traditional community in Samut Songkhram province is a qualitative research focusing on diverse occurrences with specific characteristics through history, geography, ecology, environment, community settlement systems, land uses, activity systems and cultures of traditional community in Samut Songkhram. The objectives are 1) to study physical characteristics, social features, cultures, and economy which have an impact on the cultural landscape, 2) to study on conditions that differentiate cultural landscape and 3) to summarize the context of cultural landscape that reflects the identity of the traditional

¹ สาขาวิชาสหวิทยาการสภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Integrated Science of Built Environment, Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University

² สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Urban Environmental Planning and Development, Faculty of Architecture and Planning, Thammasat University

community in Samut Songkhram by using in the research tools consisted of field survey, in-depth interviews and observations. There were 18 representatives for in-depth interviews in 3 districts: Bang Khonthi District, Amphawa District and Mueang Samut Songkhram District. The research showed that the unique characteristics of geography and the three aquatic ecosystems in Samut Songkhram differentiate the cultural landscape of the traditional community including settlement patterns, activity systems, land uses and cultures. Cultural contexts that reflect the identity of the traditional community can be classified into 3 main contexts: 1) cultural landscape in freshwater 2) cultural landscape in brackish water and 3) cultural landscape in coastal. The cultural landscape of the traditional community in each context has its own unique characteristics that represent the identity of the community. From the findings, knowledge assets can be applied to the consideration of planning, conservation and sustainable community development.

Keywords: Cultural Landscape, Traditional Community, Aquatic Ecosystem

1. บทนำ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างเกิดขึ้นก่อนในพื้นที่ปากแม่น้ำแม่กลองเป็นลำดับต้นตามบันทึกทางประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยาตอนกลางที่จังหวัดสมุทรสงครามเป็นเมืองหน้าด่าน และคงบทบาทดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง หลังจากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิมเริ่มมีการทำมาหากินด้วยการใช้พื้นที่เพื่อเกษตรกรรมสวนยกร่อง นาข้าว นาเกลือ การถางป่าชายเลนเพื่อนำไม้เฝือก และ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเพื่อการดำรงชีวิต เมื่อมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้นจากการติดต่อค้าขาย นำไปสู่การก่อตัวของเมืองแม่กลองหรือจังหวัดสมุทรสงครามในช่วงสมัยต้นอยุธยา (ราว พ.ศ. 1900) โดยจังหวัดสมุทรสงครามมีลักษณะทางภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งที่มีความลาดเอียงไปทางชายฝั่งทะเล และที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนใต้ที่มีแม่น้ำแม่กลองไหลผ่านทางตอนกลางของพื้นที่ตามแนวทางทิศเหนือสู่ใต้ ตั้งแต่อำเภอบางคนที อำเภออัมพวา ไหลลงสู่ทะเลอ่าวไทยที่บริเวณปากแม่น้ำในเขตอำเภอเมืองสมุทรสงคราม ด้วยลักษณะดังกล่าวทำให้จังหวัดสมุทรสงครามมีคลองธรรมชาติและคลองขุดเชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายน้ำขนาดใหญ่ครอบคลุมอยู่ทั่วพื้นที่ ซึ่งคลองเหล่านี้ช่วยในการระบายน้ำระหว่างพื้นที่ตอนบนและตอนล่างฝั่งทะเลจากอิทธิพลของน้ำขึ้นน้ำลงที่อ่าวไทย อันเป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดการหมุนเวียนแทนที่กันของน้ำอยู่ตลอดเวลา ซึ่งพฤติกรรมของน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยระบบของธรรมชาติในแต่ละเดือนแต่ละฤดูกาลส่งผลต่อระดับน้ำในแม่น้ำและลำคลองในพื้นที่ ตลอดจนเป็นเหตุให้ในพื้นที่มีสภาพน้ำและระบบนิเวศที่แตกต่างกันที่เรียกว่า “ระบบนิเวศสามน้ำ” โดยแบ่งสภาพน้ำในพื้นที่จังหวัดได้เป็น 3 เขต ตามขอบเขตการบริหารจัดการน้ำ คือ เขตระบบนิเวศน้ำจืด เขตระบบนิเวศน้ำกร่อย และเขตระบบนิเวศน้ำเค็ม ทั้งนี้การแบ่งเขตพื้นที่ดังกล่าวเกิดจากอิทธิพลของน้ำที่เป็นเพียงการประมาณภาพอย่างกว้าง ๆ เท่านั้น เนื่องจากในความเป็นจริงแล้ว สายน้ำเป็นระบบที่ไม่สามารถตัดแบ่งเป็นช่วง ๆ หรือท่อน ๆ ได้ อย่างไรก็ตาม เมืองปากแม่น้ำอย่างจังหวัดสมุทรสงครามมีลักษณะที่แตกต่างจากเมืองในแผ่นดิน เนื่องจากลักษณะพื้นที่ติดทะเลมีการเคลื่อนไหวยของน้ำตามอิทธิพลของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ที่ต่างจากแม่น้ำในแผ่นดิน ซึ่งความซับซ้อนด้วยรอยต่อของระบบนิเวศที่แตกต่างกันย่อมทำให้พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ความหลากหลายทางชีวภาพ และความเฉพาะตัวนำไปสู่การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของสังคมมนุษย์ขึ้นตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน (สุรจิต ชีรเวทย์, 2549)

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศดังกล่าวเป็นองค์ประกอบสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิต วัฒนธรรม การทำมาหากิน และการใช้พื้นที่ของคนในจังหวัดสมุทรสงคราม (สุรจิต ชีรเวทย์, 2549) จนก่อให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิมที่กระจายตัวของอาคารบ้านเรือนพื้นที่กันตลอดสองฟากฝั่งแม่น้ำลำคลองสายหลักสายรอง ที่เกิดจากการเรียนรู้ระบบของธรรมชาติและสร้างบ้านแปลงเมืองให้เกิดความเหมาะสมและสมดุลกันระหว่างวิถีการดำเนินชีวิตตามสภาพแวดล้อมทั้งในรูปแบบของการขุดคูคลอง แพรก ลำราง และลำประโดง เพื่อกระจายน้ำเข้าไปในพื้นที่สวนยกร่อง อันเกิดจากการสะสมความรู้ด้านการจัดการระบบน้ำและการพัฒนาสวนแบบยกร่องสูงและสืบทอดความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวสวนสู่รุ่นลูกรุ่น

หลาน รวมถึงการทำประมงทะเล การเพาะเลี้ยงชายฝั่ง การถางป่าชายเลน การขยายบ่อเกลือ การตากน้ำทำเกลือ เพื่อให้เกิดพื้นที่นาเกลือและวัฒนธรรมชาวนาเกลือดังที่ปรากฏตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และด้วยระบบนิเวศสามน้ำ ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มหมู่บ้านทางตอนบนในพื้นที่น้ำจืดมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวสวนเตียนและสวนผลไม้ผสม ทางตอนกลางในพื้นที่น้ำกร่อยมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวสวนมะพร้าว และทางตอนล่างในพื้นที่น้ำเค็มปรากฏการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวประมง นาเกลือ และนากุ้ง ทั้งนี้ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีตล้วนเกิดจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีการดำเนินชีวิต แบบแผนอาชีพ รวมถึงการใช้พื้นที่ให้มีลักษณะที่แตกต่างกันจากการเรียนรู้ การสังเกตพฤติกรรมของธรรมชาติ และถอดรหัสความเชื่อมโยงระหว่างพฤติกรรมของลม น้ำ และปฏิทินทางจันทรคติ อันเป็นชุดความรู้ที่นำไปสู่การปรับตัวให้อยู่อาศัยในพื้นที่ได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นไปของสภาพแวดล้อม กลายเป็นพื้นที่ที่สะท้อนและบอกเล่าเรื่องราวอันเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์และพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์อันมีคุณค่าทั้งในอดีตและปัจจุบันประกอบกับแนวทางการจัดการพื้นที่ที่สามารถอธิบายถึงพื้นที่ทางกายภาพที่ประกอบด้วยธรรมชาติและองค์ประกอบที่ถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์ ที่ถูกซ้อนทับกันลงบนภูมิทัศน์ และสร้างลักษณะเฉพาะลงบนพื้นที่นั้น ๆ (Lennon & Steve, 1996) จากพื้นที่ของชุมชนดั้งเดิมภายใต้สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมอันมีลักษณะเฉพาะดังกล่าว ก่อให้เกิดพื้นที่ที่มีคุณค่าความสำคัญที่เรียกว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)” ขึ้น

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นแนวความคิดที่ได้รับการบรรจุในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลก (World Heritage Convention) ที่ให้ความสำคัญในการบูรณาการระหว่างมรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมเข้าด้วยกันในลักษณะของภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Fowler, 2003) ทั้งนี้ ประเด็นการศึกษานี้ในประเทศไทยเริ่มมีการศึกษาและวิจัยกันอย่างแพร่หลายมากขึ้นในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม ที่มุ่งเน้นศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมจากการวิเคราะห์และถอดรหัสเกี่ยวกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำที่เป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีวิถีการดำรงชีวิตระบบกสิกรรม วัฒนธรรม และการใช้พื้นที่ ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และหลักฐานดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ภายใต้เกณฑ์ในการศึกษาเบื้องต้นอย่างระบบนิเวศสามน้ำ เพื่อทราบถึง “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” และ “ชุมชนดั้งเดิม” ผ่านรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน นำไปสู่คำถามในการวิจัยที่ว่า บริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงครามมีคุณลักษณะอย่างไร และมีเงื่อนไขอะไรที่มีผลสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมที่ยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน และเมื่อพิจารณาประเด็นข้อค้นพบทั้งหมดที่ได้แล้วนั้น งานวิจัยนี้จะสามารถสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับคุณลักษณะเฉพาะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมอันสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ในการสร้างการรับรู้สาธารณะที่นำไปสู่ความร่วมมือของทุกส่วนในการวางแผน การอนุรักษ์ และการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนตามเงื่อนไขและคุณลักษณะเฉพาะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมที่สอดคล้องและแตกต่างกันตามแต่ละพื้นที่

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1 ศึกษาคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีผลต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม
- 2.2 ศึกษาเงื่อนไขที่มีผลต่อความแตกต่างทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม
- 2.3 สรุปบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม

3. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนแนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษา ผสมผสาน และพัฒนาเป็นฐานในการสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยเริ่มจากแนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) เป็นการจำกัดความของมรดกทางวัฒนธรรมรูปแบบหนึ่งที่บูรณาการระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรมที่แสดงถึงสังคมมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานผ่านช่วงเวลา แรงผลักดันทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นความหลากหลายของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติหล่อหลอมให้เป็นมรดกภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่อย่างยั่งยืน

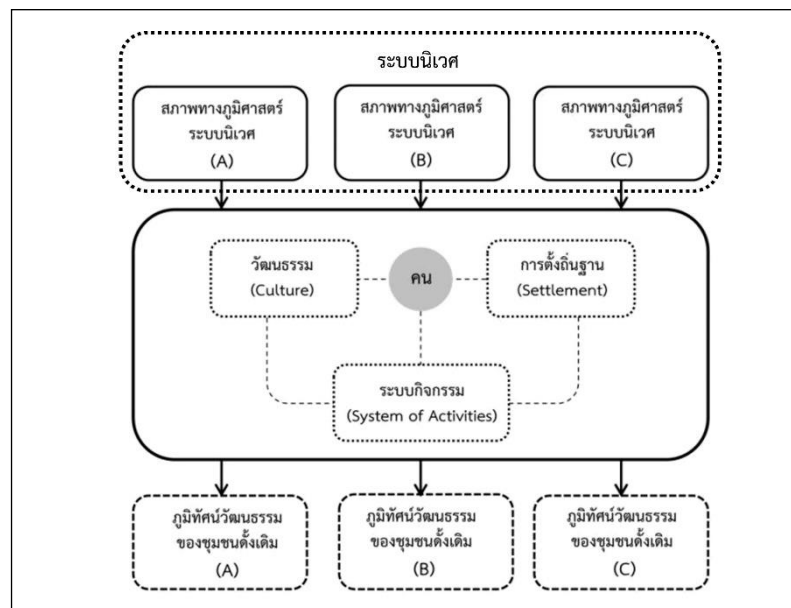
ตามคุณลักษณะและข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ตลอดจนความเชื่อแรงศรัทธาที่มีต่อธรรมชาติ (ICOMOS, 2011) ซึ่งในที่นี้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นพื้นที่อันเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม ที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาและปรับตัวอยู่กับน้ำ อันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ รูปแบบของวิถีชีวิต และระบบนิเวศที่สนับสนุนการดำรงชีวิตความสามารถตามแต่ที่ธรรมชาติแวดล้อมจะเอื้ออำนวย ทำให้เกิดพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะขึ้น

แนวคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการกำหนดแบบแผนในการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะการทำมาหากิน และวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งมนุษย์ต้องมีการปรับตัวให้สมดุลและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมด้วยการดัดแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้เป็นไปตามความต้องการของตน การตั้งถิ่นฐานจึงเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในรูปแบบของการอยู่อาศัย และสิ่งอำนวยความสะดวกที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีพิจารณาเกณฑ์ 5 ประการ คือ มนุษย์ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ลักษณะทางสังคม ที่อยู่อาศัย และโครงสร้างพื้นฐาน (Doxiadis, 1976) เนื่องจากการตั้งถิ่นฐานเป็นการบุกเบิกและการเข้าอยู่อาศัยโดยครอบครองพื้นที่ส่วนใดส่วนหนึ่งที่ไม่เคยมีผู้อยู่อาศัยมาก่อน มีการอาศัยอยู่ร่วมกัน กิจกรรมร่วมกันในบริเวณใดบริเวณหนึ่งจนกลายเป็นชุมชน โดยรูปแบบและขนาดของแหล่งการตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนที่แตกต่างกัน (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536) นอกจากนี้หากพิจารณาองค์ประกอบพื้นฐานของการตั้งถิ่นฐานอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร 3 ตัวแปร ได้แก่ พื้นที่ตั้ง (Location Area) แหล่งที่ทำมาหากินหรือสภาพแวดล้อม (Environment) และมนุษย์และพฤติกรรมของมนุษย์ (Human and Behavior) ย่อมทำให้เห็นถึงลักษณะของการตั้งถิ่นฐานมากยิ่งขึ้น (พรทิพย์ กาญจนสุนทร และคณะ, 2537) ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานจึงอยู่ภายใต้เงื่อนไขการพัฒนา 4 อย่าง คือ (1) เพื่อตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของมนุษย์อย่างพอเพียง (2) การรักษาสมดุลกับทรัพยากรและสภาพแวดล้อม (3) ความเสมอภาคทางสังคม (4) มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จึงเป็นระบบที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ของระบบนิเวศอันเกิดเป็นปรากฏการณ์ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติกับวัฒนธรรม (วิลาวัณย์ เอื้อวงศ์กุล, 2542)

แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่ ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนระหว่างวัฒนธรรม (Cultural) ระบบกิจกรรม (Systems of Activities) และการใช้พื้นที่หรือระบบที่ตั้ง (System of Setting) เนื่องจากความสัมพันธ์ที่เกิดจากองค์ประกอบดังกล่าวเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้ชุมชนแต่ละแห่งมีลักษณะที่แตกต่างกันไป (Rapoport, 1994) ซึ่งเชื่อว่า วัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตของคนพื้นถิ่นดั้งเดิมจะเป็นตัวกำหนดระบบกิจกรรมของคนให้เกิดขึ้น และเชื่อมโยงไปสู่การใช้พื้นที่หรือระบบที่ตั้งที่ปรากฏอยู่ในชุมชน ตลอดจนความแตกต่างของสภาพภูมิศาสตร์ที่มีผลทำให้สภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกัน โดยระบบกิจกรรมเป็นองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่เป็นลักษณะทางกายภาพมากที่สุด และมีผลต่อการจัดองค์ประกอบทางพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นที่เกิดจากการเลือกของคนในชุมชนบนพื้นฐานของค่านิยมในการดำเนินชีวิตของกลุ่มทางสังคม ทำให้เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปสู่ระบบที่ตั้งหรือการใช้พื้นที่ภายในชุมชนแล้วปรากฏให้คนทั่วไปได้รับรู้และเห็น ดังนั้นเมื่อชุมชนที่มีวัฒนธรรมพื้นฐานแตกต่างจากกลุ่มคนในสังคมนั้นย่อมทำให้ระบบกิจกรรม การจัดองค์ประกอบทางพื้นที่ และการใช้พื้นที่มีความหลากหลายหรือลักษณะที่แตกต่างกันตามเหตุผลที่ซ้อนกันอยู่ โดยชุมชนแต่ละแห่งมีลักษณะเฉพาะที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของชุมชนที่แตกต่างกัน เป็นผลมาจากชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญที่มีลักษณะเฉพาะประกอบกันเป็นชุมชน และปรากฏออกมาให้รับรู้ได้ถึงคุณค่าและลักษณะเฉพาะอันเป็นภาพลักษณ์ของพื้นที่ โดยพิจารณาจากภาพลักษณ์ที่โดดเด่นในด้านลักษณะทางกายภาพ ลักษณะกิจกรรม และการสื่อความหมายหรือสัญลักษณ์ที่ปรากฏให้เห็นภายในชุมชนนั้น (Harry, 1985)

ในงานวิจัยนี้ได้กำหนดการศึกษามิติวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงครามจากองค์ประกอบหลัก 4 องค์ประกอบ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ประกอบด้วย (1) **ลักษณะทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ** ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่กำหนดแบบแผนในรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากิน และลักษณะกิจกรรมของคนในชุมชน ที่ก่อให้เกิดองค์ประกอบหลักอื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของชุมชนตามมาเป็นลำดับ ทั้งลักษณะเด่นของที่ตั้ง สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรัพยากรน้ำ ระบบโครงข่ายลำน้ำ และลักษณะพืชพรรณต่าง ๆ (2) **การตั้งถิ่นฐาน** เป็นรูปแบบของการจัดการพื้นที่เพื่อรองรับกิจกรรมของชุมชน ทั้งการใช้ที่ดิน ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การขยายตัวของชุมชน สถาปัตยกรรมและสิ่ง

ปลูกสร้าง ระบบการสัญจรและการเข้าถึง พื้นที่ทำมาหากินหรือเกษตรกรรม พื้นที่ประมงแหล่งประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสังคม (3) **ระบบกิจกรรม** ถือเป็นความสามารถในการนำทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนมาสร้างชิ้นเป็นผลผลิตที่สะท้อนถึงความสามารถในการปรับตัวให้สมดุลและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เพื่อให้เกิดเป็นระบบการผลิตที่ตอบสนองต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน โดยการประกอบกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจและอาชีพของคนในชุมชน และ (4) **วัฒนธรรม** เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของคนที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับการจัดการองค์ประกอบทางพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในแต่ละชุมชนที่มีความแตกต่างกัน อันสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะพฤติกรรมของผู้อยู่อาศัยในชุมชนที่มีความผูกพันกับระบบนิเวศและสภาพภูมิศาสตร์ในการดำเนินชีวิตและประกอบกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ จากความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบพื้นฐานของชุมชนดั้งเดิม 4 องค์ประกอบดังกล่าวนำมาสู่การสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม ดังรูปที่ 1

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

4. วิธีการวิจัย เครื่องมือวิจัย และระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้เริ่มต้นจากคำถามในการวิจัยที่ว่า “บริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงครามมีคุณลักษณะอย่างไร และเงื่อนไขอะไรที่มีผลสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิม” โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจง เพื่อแสวงหาความรู้และความชัดเจนในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ด้วยการขออนุญาตข้อมูลเชิงพื้นที่เพื่อนำไปสู่การแบ่งกลุ่มบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่อธิบายเงื่อนไขที่มีผลต่อความแตกต่าง รวมถึงสรุปบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม ส่วน **เครื่องมือในการวิจัย** ตามวิธีการวิจัยที่ศึกษาค้นคว้าหาข้อมูลจากหลักฐานและข้อเท็จจริงของปรากฏการณ์เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตนำมาสู่การเข้าใจปรากฏการณ์ในปัจจุบัน (พวงรัตน์ ทวีรัตน์, 2540) จึงต้องอาศัยเทคนิควิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในหลายรูปแบบ การตรวจสอบข้อมูลให้ได้ข้อเท็จจริงที่น่าเชื่อถือ และครบถ้วนมากที่สุด ประกอบด้วย (1) **ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data)** เป็นข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมา ลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการสำรวจพื้นที่ภาคสนาม (Field Survey) เพื่อสร้างความเข้าใจสภาพพื้นที่ศึกษาในปัจจุบัน การสัมภาษณ์ (Interviews) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนออกมาตามประสบการณ์และมุมมองของตน โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลรายแรก ๆ จะให้ข้อมูลที่ชี้ให้เห็นถึงผู้ให้ข้อมูลรายต่อไป ตามวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบข่วงก่อนหิมะหรือห้วงโซ่หรือบอกต่อ (Snowball or Chain Sampling) และเมื่อได้ข้อมูลที่เพิ่มเติมมากขึ้นจะนำมาวิเคราะห์ตีความ เพื่อการปรับปรุง การจัดหมวดหมู่ความคิด และประเด็นคำถามในการใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์

ครั้งต่อไปให้ครอบคลุมและสมบูรณ์ของเนื้อหามากยิ่งขึ้น โดยจะดำเนินไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งพบว่าข้อมูลและข้อสรุปของงานวิจัยนี้เริ่มมีแบบแผนที่ซ้ำ ๆ กัน กระบวนการในการเก็บรวบรวมข้อมูลในส่วนนี้จึงยุติลงตามลำดับขั้นตอน ซึ่งการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเฉพาะประเด็นกับผู้ให้ข้อมูลหลักรายบุคคล (Key Informants) ที่เกี่ยวกับ “ประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History)” ผู้วิจัยได้เลือกวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบกำหนดเกณฑ์ประกอบ (Criterion Sampling) (Moser & Kostjens, 2018) ซึ่งมีขนาดกลุ่มตัวอย่างอยู่ที่ 6-10 คน ประกอบด้วย ผู้อาวุโสในชุมชน ปราชญ์ท้องถิ่น พระภิกษุสงฆ์ ผู้นำชุมชน ครู อาจารย์ นักวิชาการ ผู้ที่อยู่อาศัยในชุมชนที่มีอาชีพต่าง ๆ และตัวแทนจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับจังหวัด อำเภอ และชุมชน จากกลุ่มตัวอย่างในชุมชนต่าง ๆ 3 อำเภอ ทั้งอำเภอบางคนที อำเภออัมพวา และอำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพื้นที่ รวมทั้งหมด 18 คน ทั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้กลุ่มตัวอย่างที่มีจำนวนน้อย และเก็บข้อมูลเชิงลึกในรายละเอียด ประกอบกับผู้วิจัยไม่สามารถกำหนดขนาดหรือจำนวนตัวอย่างที่แน่นอนตายตัวไว้ล่วงหน้าได้ เนื่องจากยังไม่ทราบแน่ชัดว่าข้อมูลที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลจะถึงจุดอิ่มตัว (Saturation) เมื่อใด ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้จึงต้องทำการเก็บรวบรวมข้อมูลไป และทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปด้วยในเวลาเดียวกัน เพื่อทราบได้ว่าข้อมูลจะอิ่มตัวเมื่อใดแล้วจึงหยุดเก็บข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล การกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างจึงเป็นเพียงตัวเลขประมาณการเท่านั้น (จำเนียร จวงตระกูล, 2561) และการสังเกตการณ์ (Observation) เพื่อสังเกตการณ์ด้านกิจกรรม สภาพวิถีชีวิต และการใช้พื้นที่ของคนในชุมชน (2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นข้อมูลด้านเอกสาร รายงาน และบันทึกต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ตลอดจนการศึกษาจากหลักฐานการใช้ภาพถ่ายเก่า ภาพถ่ายทางอากาศตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ ชุด William Hunt พ.ศ. 2486-2490 ของกองจดหมายเหตุแห่งชาติ (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2489) สมุตราษฎร์ (ฉลองสุนทราภรณ์, 2550) เอกสารทางประวัติศาสตร์ในแต่ละช่วงเวลา และการบันทึกเหตุการณ์ในอดีต เพื่อเป็นประโยชน์ในการสร้างมโนทัศน์ การลำดับความเชื่อมโยงเหตุการณ์ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่สอดคล้องกับบริบทของการศึกษา

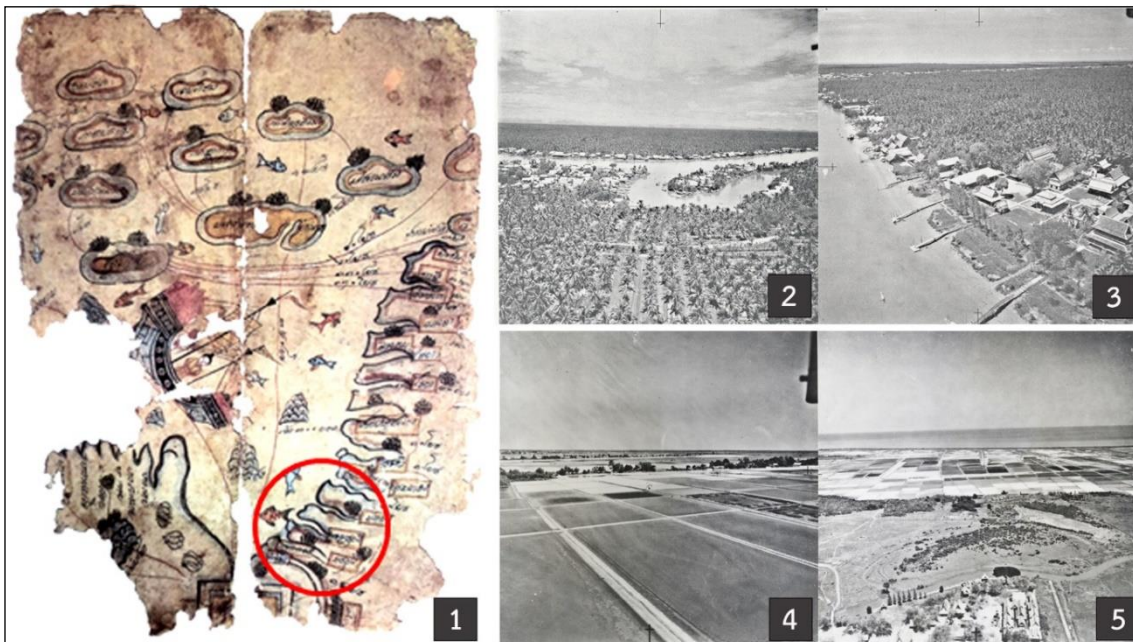
5. ผลการวิจัย

5.1 ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองและจังหวัดสมุทรสงคราม

แม่กลองเป็นชื่อลำน้ำเก่าแก่สายหนึ่งในสุวรรณภูมิ (South East Asia) ที่ปรากฏหลักแหล่งการตั้งถิ่นฐานของคนสุวรรณภูมิที่มีความเก่าแก่ที่สุดในภาคกลาง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาบริเวณภาคกลางของประเทศไทย โดยมีต้นน้ำอยู่บนที่สูงในหุบเขาทางทิศตะวันตกที่กั้นเขตแดนประเทศไทยทางจังหวัดตากและจังหวัดกาญจนบุรี และประเทศพม่า แล้วไหลลงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านบริเวณที่ราบลุ่มในจังหวัดราชบุรีและไหลออกสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับธรณีวิทยาและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์บริเวณแม่น้ำแม่กลองในยุคแรก แม่กลองแบ่งลำน้ำได้เป็น 2 ช่วง คือ (1) ช่วงแรก ตั้งแต่ที่สูงบริเวณหุบเขาไหลวกออกสู่อ่าวไทยที่จังหวัดนครปฐม และ (2) ช่วงหลัง เปลี่ยนทางเดินไหลตรงลงออกสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงครามดังเช่นในปัจจุบัน ด้วยสาเหตุของความกว้างใหญ่ของทะเลอ่าวไทยเมื่อ 3,000 กว่าปีมาแล้ว บริเวณจังหวัดสมุทรสงคราม บางส่วนของจังหวัดราชบุรี จังหวัดนครปฐม ยังเป็นทะเล และบางส่วนเป็นทะเลโคลนตม ในช่วงเวลาที่ผ่านมาหลายพันปีเกิดการทับถมของโคลนตมเกิดเป็นดินดอนอันเป็นที่ตั้งหลักแหล่งของชุมชนได้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2549) ต่อมาชุมชนหมู่บ้านกระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณหุบเขาและทุ่งราบ เนื่องจากน้ำทะเลลดลงกว่าเดิม ทะเลอ่าวไทยมีตะกอนทับถมหนาแน่นเป็นทะเลโคลนตมจนเกิดเป็นชุมชนในปัจจุบัน โดยมีลักษณะของโคลนตมที่ทับถมกันจนเป็นที่ดอนขึ้นทางปากน้ำแม่กลอง ทำให้มีดินที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยอาหารของพืชตามธรรมชาติที่มีดินเหมาะแก่การเพาะปลูก เรือกสวนไม้ดอกไม้ผล จึงมีผู้คนเริ่มย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินกันมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มเจ๊ก-จีนทางตอนใต้ของกลุ่มน้ำแยงซี (กวางตุ้ง-กวางสี) โดยนำเอาเทคโนโลยีการทำสวนยกร่องเข้ามาพัฒนาตัดแปลงพื้นที่ทั้งปากน้ำแม่กลองและปากน้ำเจ้าพระยาเป็นเรือกสวนผลไม้ ด้วยเหตุที่มีการพัฒนาพื้นที่ดินเป็นเรือกสวนในเวลาเดียวกัน จึงได้ชื่อว่า “บางช้างสวนนอก บางกอกสวนใน” (สุภาพรณ์ จินตามณีโรจน์, 2554: 218)

เมืองแม่กลองตั้งอยู่ปลายน้ำแม่กลองหรือทางลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ซึ่งมีลำน้ำแม่กลองเป็นลำน้ำสายสำคัญทางด้านการสงครามและการคมนาคมค้าขาย ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ยังปรากฏการเรียกชื่อทั้งสองอยู่คู่กันดังหลักฐานในเอกสารประกาศพระราชกำหนดที่ดินให้ขาย ให้เช่า แก่คนนอกประเทศ และประกาศว่าด้วยการประเพณีต่อฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกัน ที่อยู่ในเมืองไทยเมื่อต้น พ.ศ. 2399 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 มีความว่า “เมือง

สมุทรสงครามที่เรียกว่าแม่กลอง” (สายรุ้ง เสงขอ, 2543) นอกจากนี้ยังปรากฏชื่อ “เมืองแม่กลอง” ในแผนที่โบราณจากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี ที่แสดงตำแหน่งบ้านเมืองใหญ่น้อยใกล้ทะเลที่ตั้งอยู่รอบอ่าวไทย ทั้งชายฝั่งทะเลตะวันตกและตะวันออก มีรูปสำเภาและหมู่เกาะต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลตามความเข้าใจสมัยก่อน ซึ่งสะท้อนถึงการค้าทางทะเลตั้งแต่ยุคโบราณ (รูปที่ 2) หากเมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองสมัยกรุงศรีอยุธยานับตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหรือสมเด็จพระนารายณ์มีการพัฒนาก้าวหน้าขึ้นเป็นราชอาณาจักรสยาม จากหลักฐานลายลักษณ์อักษรคำว่า “สมุทรสงคราม” ในการเป็นเมืองหน้าด่านทางปากทะเล และมีความสำคัญด้านการค้าอันเป็นแหล่งอาหารตลอดจนเมืองสมุทรสงครามยังมีความสำคัญในด้านเศรษฐกิจสังคมและการเมืองในสมัยต่อไปเป็นอย่างมาก เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในเชิงพัฒนาอยู่ตลอดเวลา และในช่วงกรุงธนบุรีเชื่อมต่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แม่น้ำแม่กลองจึงถือเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ที่กองทัพไทยใช้เดินทางเพื่อรับศึกพม่าอีกหลายครั้ง ต่อมาเมืองสมุทรสงครามมีฐานะเป็นเมืองเกษตรกรรมที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ตามหลักฐานการเสียภาษีอากรในบันทึกสมุตราษฎ์บุรี (ฉลอง สุนทรวาณิชย์, 2550) นอกจากนี้จังหวัดสมุทรสงครามสมุทรสาคร และเพชรบุรี ยังปรากฏชุมชนประมง และชุมชนทำนาเกลือในพื้นที่ชายฝั่งทะเลที่อาศัยน้ำจากทะเลเป็นวัตถุดิบในการทำเกลือสมุทรจวบจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏในรูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt พ.ศ. 2486-2490 (รูปที่ 2)

- 1) ปรากฏชื่อ “เมืองแม่กลอง” ในแผนที่โบราณจากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี
- 2) และ 3) การตั้งถิ่นฐานริมน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมประเภทสวนมะพร้าวในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
- 4) และ 5) พื้นที่เกษตรกรรมประเภทนาเกลือในอำเภอมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ปรากฏในรูปถ่ายทางอากาศชุด

Williams Hunt พ.ศ. 2486-2490

รูปที่ 2 การตั้งถิ่นฐานบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองและจังหวัดสมุทรสงคราม

ที่มา: ศรีศักร วัลลิโภดม (2536) (หมายเลข 1), หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (2489 ก) (หมายเลข 2), หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (2489 ข) (หมายเลข 3), หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (2489 ค) (หมายเลข 4) และ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (2489 ง) (หมายเลข 5)

5.2 คุณลักษณะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนดั้งเดิม จังหวัดสมุทรสงคราม

ที่ตั้งและลักษณะทางภูมิศาสตร์ จังหวัดสมุทรสงครามตั้งอยู่ภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย เป็นจังหวัดในภาคกลางที่มีขนาดพื้นที่เล็กที่สุดของประเทศ โดยแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองสมุทรสงคราม อำเภออัมพวา และอำเภอบางคนที (รูปที่ 3) ตามลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดสมุทรสงครามนับเป็นจังหวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและมีชายฝั่งทะเลติดอ่าวไทย เนื่องจากเป็นดอนปากแม่น้ำ และเป็นที่ยึดลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างริมทะเล ซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากการรวมตัวของแม่น้ำแควใหญ่ (แควศรีสวัสดิ์) และแม่น้ำแควน้อย (แควไทรโยค)

ลงมาเป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี เรื่อยลงมาจนถึงทะเลาวไทยที่อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม นอกจากนี้ยังมีลำคลองใหญ่น้อยมากมายแยกออกจากแม่น้ำแม่กลองกระจายอยู่ทั่วทั้งพื้นที่ ซึ่งสภาพภูมิประเทศของที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างมีส่วนสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ต่างกันระหว่างพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง โดยมีพื้นที่ฝั่งตะวันตกสูงกว่าฝั่งตะวันออกเล็กน้อย เนื่องจากพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกมีสภาพเป็นเทือกเขาและที่สูงลาดลงมา และมีลำน้ำสายเล็ก ๆ ไหลจากทางตะวันตกไปทางตะวันออกลงสู่แม่น้ำแม่กลองเกือบทั้งหมด ส่วนพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลองเป็นที่ลุ่มต่ำ และมีลำน้ำเล็ก ๆ แยกจากแม่น้ำแม่กลองไปออกไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าจีนและชายฝั่งทะเลาวไทย ด้วยสภาพภูมิประเทศดังกล่าวทำให้เกิดการขุดคลองใหญ่น้อยจากแม่น้ำแม่กลองเข้าไปเลี้ยงพื้นที่เรือกสวนไร่นาที่ปรากฏให้เห็นอยู่มากในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม ตลอดจนการขุดคลองเพื่อการคมนาคมระหว่างแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน ทั้งนี้ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองถือว่ามีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่ในอดีต (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2536) ทำให้พื้นที่ในจังหวัดสมุทรสงครามได้รับอิทธิพลจากการขึ้นลงของน้ำทะเลที่เข้ามาตามแม่น้ำและคลองต่าง ๆ ด้วยเหตุผลดังกล่าวพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างในเขตจังหวัดสมุทรสงครามอยู่ภายใต้อิทธิพลของระบบน้ำที่แตกต่างกัน 3 ลักษณะ คือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ที่เรียกว่า “เมืองสามน้ำ” (สุรจิต ชีรเวทย์, 2549) โดยได้รับน้ำจืดจากทางเหนือจากทางลำน้ำแม่กลองและลำน้ำย่อย ทางตะวันตกได้รับน้ำฝนและน้ำจืดจากลำน้ำย่อยที่อยู่ในเขตอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี ตามลักษณะของพื้นที่ที่เป็นที่สูงจากเทือกเขาตะนาวสีลงมาสู่คลองวัดประดู่ โดยคลองธรรมชาติทุกคลองในเขตอำเภอปากท่อ และอำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี ทางด้านใต้ได้รับน้ำเค็มหรือน้ำทะเลจากอ่าวบางตะบูนเข้ามาทางคลองขุดยี่สาร และปากอ่าวแม่กลองเข้ามาทางปากแม่น้ำและคลองย่อยต่าง ๆ ด้วยลักษณะของระบบสามน้ำถือเป็นลักษณะเฉพาะทางนิเวศวิทยาของพื้นที่ อันเกิดจากตัวของแม่น้ำแม่กลองกับคลองทุกคลองที่แยกตัวออกจากตัวแม่น้ำ เมื่อน้ำทะเลขึ้นดันน้ำจืดในลำน้ำและคลองต่าง ๆ ที่ไหลจากจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดราชบุรีกลับขึ้นไป ดังนั้นในช่วงหัวน้ำขึ้น 1-2 ชั่วโมงแรก จึงเป็นน้ำจืด ต่อมาชั่วโมงที่ 3-4 เมื่อน้ำทะเลเข้ามาผสมกับน้ำจืดมากขึ้นจะกลายเป็นน้ำกร่อย เมื่อเข้าสู่ชั่วโมงที่ 5-6 จะเป็นน้ำเค็ม จึงเกิดเป็นสามน้ำในสายน้ำเดียวกัน

ลักษณะทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยสภาพพื้นที่เป็นพื้นที่ระบบนิเวศสามน้ำ ทำให้จังหวัดสมุทรสงครามมีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากฤดูน้ำหลากมีการพัดพาเอาตะกอนดินและธาตุอาหารที่มีความอุดมสมบูรณ์นับตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ มาถึงปากแม่น้ำแม่กลองและทะเลาวไทย อันเป็นแหล่งที่มาสำคัญของอาคารสัตว์น้ำในทะเลและแหล่งประมง จังหวัดสมุทรสงครามมีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลที่ได้รับอิทธิพลของน้ำทะเลทั้งในอดีตและปัจจุบัน ดังนั้นลักษณะของดินในบริเวณนี้จึงมีที่กำเนิดขึ้นมาจากการทับถมของตะกอนน้ำทะเลและตะกอนแม่น้ำ ซึ่งสามารถจำแนกลักษณะของดินเพื่อการเกษตรของจังหวัดสมุทรสงครามออกเป็น 8 ชนิด คือ ดินชุดท่าจีน ดินชุดสมุทรสงคราม ดินชุดสมุทรปราการ ดินชุดบางกอก ดินชุดดำเนินสะดวก และดินชุดธนบุรี (กรมทรัพยากรธรณี, 2559) โดยพื้นที่ตอนบนของจังหวัดเป็นดินชุดดำเนินสะดวกที่เป็นดินชุดบางเลนที่ถูกยกทรงเพื่อการปลูกไม้ผลหรือพืชผัก ส่วนตอนกลางและตอนล่างของพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินชุดสมุทรสงคราม คือดินชุดท่าจีนที่มีการยกทรงใช้ในการทำสวนผลไม้ และปลูกผัก ส่วนตอนล่างของพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลเป็นดินชุดท่าจีนที่เกิดจากการตะกอนน้ำทะเลพัดมาทับถม น้ำไหลซึมได้ช้าและอุ้มน้ำสูง ซึ่งดินชุดนี้ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูกควรปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ (รูปที่ 3) ทั้งนี้ การใช้ประโยชน์จากดินของจังหวัดสมุทรสงครามในปัจจุบันยังมีการใช้ประโยชน์จากดินที่ไม่เหมาะสม ด้วยเหตุผลที่ว่าจังหวัดสมุทรสงครามมีลักษณะทางภูมิประเทศที่อยู่ในระดับสูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 1-2 เมตร บางส่วนจมน้ำในช่วงเวลาที่น้ำขึ้นสูงสุด และพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก ด้วยลักษณะของพื้นที่นั้นยากต่อการดำรงอยู่ แต่เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์จึงเกิดการตั้งถิ่นฐานของผู้นที่เกิดการเรียนรู้ระบบของธรรมชาติ และสร้างบ้านแปลงเมืองให้เหมาะสมและสมดุลระหว่างวิถีชีวิตกับสภาพแวดล้อม เริ่มมีการขุดคู คลอง แพรก ลำราง และลำประโดง เพื่อกระจายน้ำเข้าสู่พื้นที่ด้านใน การไถดินขึ้นมาสูมเป็นคันดินสลับไปกับร่องน้ำ และทำการเกษตรโดยการปลูกมะพร้าวที่เรียกว่า “สวนยกทรง” ทำให้ในช่วงที่น้ำทะเลหนุนขึ้น น้ำเค็มจะไม่ได้ดันตัวสูงขึ้นไปตามแม่น้ำ หากแต่จะแผ่เข้าสู่ลำรางขนาดต่าง ๆ ที่ขุดผสมกันเป็นโครงข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ดังที่ปรากฏในพื้นที่ และการทำนาเกลือที่เริ่มต้นจากการถางป่าชายเลนเพื่อนำไม้ไปใช้เป็นเชื้อเพลิงในการเคี่ยวน้ำตาล

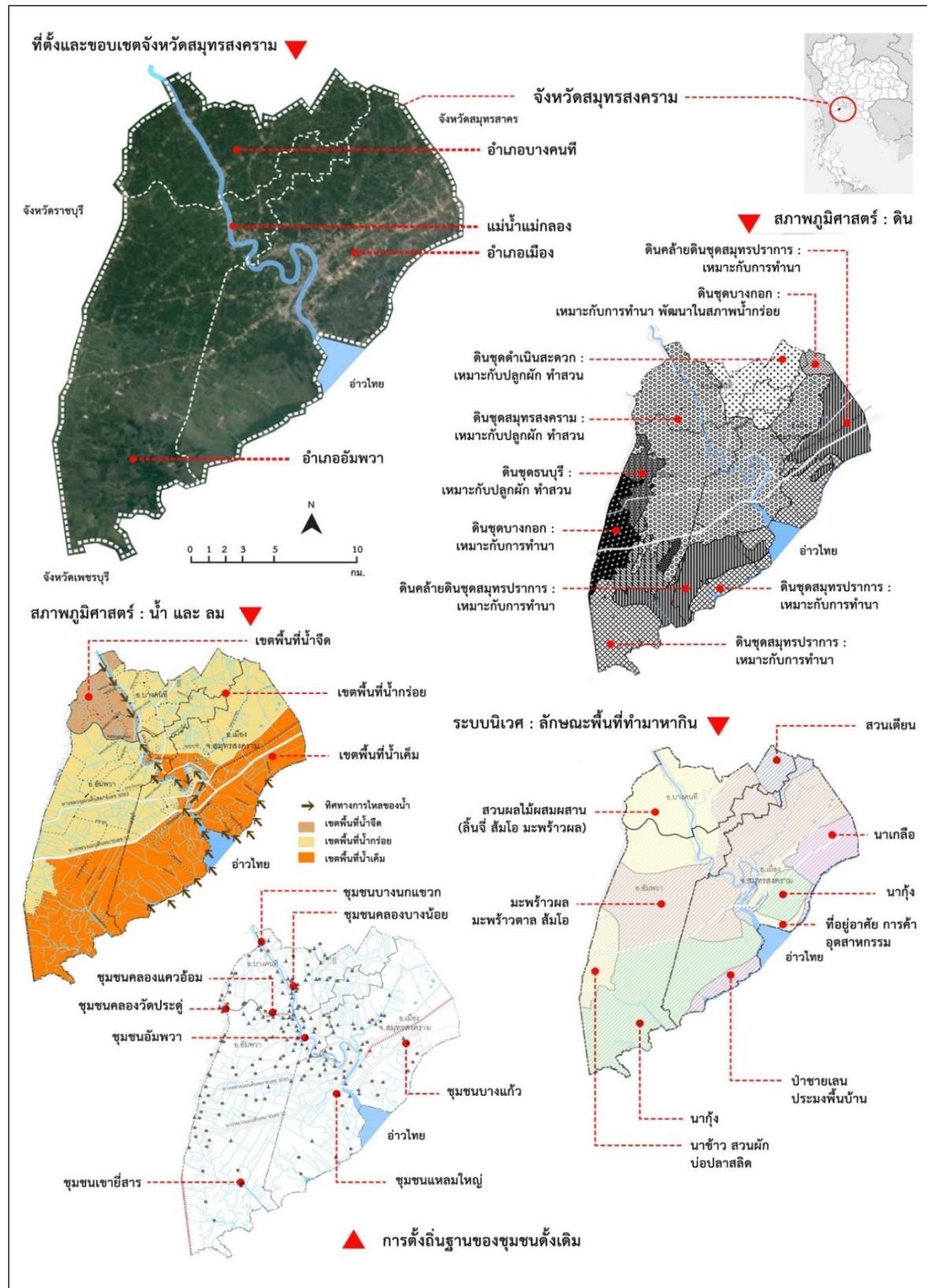
มะพร้าว ทำให้พื้นที่บริเวณชายฝั่งโล่งเตียนมีน้ำทะเลท่วมถึง และเมื่อน้ำทะเลแห้งทำให้เห็นตะกอนเกลือ จึงเกิดการเรียนรู้ของบรรพบุรุษในการขุดบ่อ การตากน้ำเพื่อทำเกลือขึ้น

น้ำ ลม และระบบนิเวศ การที่จังหวัดสมุทรสงครามเป็นพื้นที่ปากแม่น้ำ และชายฝั่งทะเล ทำให้ได้รับอิทธิพลจากแม่น้ำ และทะเล จนเกิดเป็น “ระบบนิเวศสามน้ำ” ที่สามารถแบ่งสภาพน้ำในพื้นที่จังหวัดได้เป็น 3 เขต ที่แบ่งขอบเขตตามการบริหารจัดการน้ำ (รูปที่ 3) คือ (1) **เขตระบบนิเวศน้ำจืด** เป็นพื้นที่ทางตอนบนถัดจากเขตนํ้ากร่อยเข้ามา ส่วนใหญ่เป็นเขตอำเภอบางคนที และอำเภออัมพวาตอนเหนือ ด้วยลักษณะของน้ำที่เป็นน้ำจืดและดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรม ทำให้ผู้คนในอดีตเลือกที่จะทำสวนผลไม้ สวนมะพร้าว สวนดง และสวนเตียนในบริเวณนี้ (2) **เขตระบบนิเวศน้ำกร่อย** เป็นพื้นที่ตอนกลางถัดจากเขตนํ้าเค็มเข้ามา ส่วนใหญ่เป็นเขตอำเภออัมพวา บางส่วนของอำเภอเมือง และบางส่วนของอำเภอบางคนที ซึ่งอยู่ระหว่างเขตนํ้าเค็มและน้ำจืดที่เกิดจากการปะทะกันของน้ำจืดจากแม่น้ำและน้ำเค็มจากทะเลหนุนขึ้นมาในฤดูแล้ง จึงนิยมปลูกต้นไม้ที่สามารถอยู่ได้ทั้งน้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำกร่อย โดยเฉพาะการทำสวนมะพร้าวน้ำตาล และส้มโอ อีกทั้งในอดีตยังมีการปลูกข้าวในร่องสวนเมื่อฤดูน้ำหลากมาถึง และ (3) **เขตระบบนิเวศน้ำเค็ม** เป็นพื้นที่ตอนล่างที่อยู่ติดกับฝั่งทะเลอ่าวไทยเข้ามา ส่วนใหญ่เป็นเขตอำเภอเมืองสมุทรสงครามและอำเภออัมพวาบางส่วน ด้วยสภาพพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากน้ำเค็ม ทำให้การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ทำนาเกลือ การประมงทะเล ปลูกปลาทุ และนางุ้ง และปลูกพืชที่ขึ้นตามชายฝั่งทะเล ซึ่งผลผลิตที่มีชื่อเสียงในบริเวณนี้ คือ เกลือสมุทรและอาหารทะเล โดยเฉพาะปลาทุแม่กลอง ทั้งนี้รอยต่อของระบบนิเวศที่แตกต่างกันยังเป็นระบบนิเวศที่เปราะบาง และมีลักษณะเฉพาะตัวสูงโดยเฉพาะระบบนิเวศน้ำกร่อย (มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาปัตยกรรมศาสตร์, 2553) นอกจากนี้ระบบน้ำของจังหวัดสมุทรสงครามยังได้รับอิทธิพลจากระบบนิเวศชายฝั่งทะเลที่ทำให้เกิดระบบน้ำขึ้น-น้ำลง อันมีอิทธิพลจากแรงดึงดูดของดวงจันทร์ ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นจากการหมุนเวียนแทนที่กันของน้ำอยู่ตลอดเวลา จึงส่งผลให้ “รอยต่อทางระบบนิเวศ” ไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน หากแต่แปรผันตามบริบทสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ในแต่ละเดือน แต่ละฤดูกาล พฤติกรรมของน้ำยังเกิดการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ประกอบกับจังหวัดสมุทรสงครามเป็นเมืองชายทะเลทำให้ได้รับอิทธิพลจากลมค่อนข้างมาก ผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณชายฝั่งจึงมีวิถีชีวิตและการทำมาหากินด้วยการประมงพื้นบ้านที่ต้องอาศัยทรัพยากรจากทะเลเพื่อดำรงชีพ ดังนั้นองค์ความรู้ในการดำรงวิถีชีวิตอย่างสมดุลภายใต้ข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมจึงต้องเป็นต้องเรียนรู้และปรับตัวเพื่อความอยู่รอด โดยพื้นที่นี้ได้รับกระแสลมหลักของภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้มี 2 ชนิด คือ ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งพัดในช่วงเดือนพฤษภาคม-ตุลาคมจากทะเลอันดามัน และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ที่พัดช่วงเดือนพฤศจิกายน-เมษายนจากแผ่นดินไซบีเรียผ่านจีนลงมา สำหรับผู้คนในจังหวัดสมุทรสงครามมีวิถีชีวิตที่อยู่ใกล้ชิดกับลมฟ้าอากาศเป็นอย่างมาก จึงเกิดการเก็บรวบรวมข้อมูลดินฟ้าอากาศจากการสังเกตจนกระทั่งกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เข้าใจสภาพดินฟ้าอากาศอย่างลึกซึ้ง ซึ่งในอดีตเรือที่ออกทะเลจะอาศัยแรงลมธรรมชาติพัดพาไปสู่จุดหมายชาวประมงจึงต้องรู้จักน้ำและลม อันถือว่า “น้ำและลมคือนาฬิกาธรรมชาติที่เป็นผู้กำหนดฤดูกาล กำหนดพื้นที่ทำมาหากิน และกำหนดเวลาทำกิจกรรมในอาชีพ” (สุรจิต ชีรเวทย์, 2549: 36) ผู้คนต่างเรียนรู้สั่งสมและปรับตัวให้สอดคล้องกับเวลาและฤดูกาล เนื่องจากหากินอยู่กับสินในน้ำ จากระบบของธรรมชาติดังกล่าว ทำให้จังหวัดสมุทรสงครามมีความหลากหลายทางชีวภาพและความอุดมสมบูรณ์ และเมื่อพิจารณาแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย แม่น้ำ คลอง และลำประโดงที่สำคัญ ๆ ได้แก่ แม่น้ำแม่กลอง คลองดำเนินสะดวก คลองแควอ้อม คลองบางน้อย คลองอัมพวา คลองบางแค คลองวัดประดู่ คลองปลายโพงพา คลองยี่สาร คลองแม่กลอง คลองประชาชมชื่น และคลองท่าคา เป็นต้น ดังนั้นบรรพบุรุษในจังหวัดสมุทรสงครามถือเป็นผู้มีความเข้าใจธรรมชาติและภูมิศาสตร์จนเกิดการปรับตัวปรับวิธีการทำมาหากินให้สอดคล้องกัน ตลอดจนมองว่าธรรมชาติมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันเป็นระบบ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิม (รูปที่ 3) ผู้วิจัยได้ทำการสืบค้นตำแหน่งและรายชื่อของชุมชนดั้งเดิมจากการทบทวนวรรณกรรมและแผนที่โบราณเมืองสมุทรสงคราม พ.ศ. 2455 แล้วจึงถอดตำแหน่งของชุมชนและศาสนสถานออกมาพบว่า ในจังหวัดสมุทรสงครามในยุคนั้นมีชุมชนดั้งเดิมทั้งหมด 90 แห่ง วัด 105 แห่ง โบสถ์คริสต์ 2 แห่ง และมีสยด 1 แห่ง (รูปที่ 3) โดยชุมชนดั้งเดิมเริ่มแรกมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง คุ้งน้ำ หรือที่โค้งลำคลองมาบรรจบกันหรือทางแยกแม่น้ำ (รูปที่ 4 (2) และ (3)) แล้วค่อยๆ มีการขยายตัวในภายหลังเข้าไปสู่ลำคลองสายหลักและคลองสาขาย่อย หากสังเกตจากศาสนสถานที่ตั้งเรียงรายอยู่ริมสองฝั่งลำน้ำ โดยชุมชนดั้งเดิมมักยึดวัดเป็นศูนย์กลางในการกระจายตัวของชุมชน รวมถึงศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า ซึ่งลักษณะการตั้งบ้านเรือนโดยทั่วไปในจังหวัดสมุทรสงคราม สามารถแบ่งได้เป็น

3 ลักษณะ คือ (1) การตั้งบ้านเรือนหนาแน่นเป็นชุมชนย่านการค้าสำคัญ โดยมากลักษณะของชุมชนมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการบริหารการปกครองและศูนย์กลางทางการค้า มีความหนาแน่นที่สุดในจังหวัด ด้วยลักษณะของชุมชนที่มีการตั้งบ้านเรือนตลอดสองแนวฝั่งคลองและมีศูนย์กลางทางการค้าอย่างตลาดน้ำ ได้แก่ ชุมชนคลองอัมพวา เป็นต้น (2) การตั้งบ้านเรือนที่กระจุกตัวหนาแน่นบริเวณปากคลองและริมคลอง เป็นชุมชนที่ค่อนข้างหนาแน่น มีลักษณะคล้ายกับศูนย์กลางความเจริญของชุมชน แต่มีบทบาทไม่สำคัญเท่ากับลักษณะแรก ลักษณะของชุมชนเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ติด ๆ กัน และมีวัดเป็นศูนย์กลางตั้งอยู่บริเวณริมคลองสายหลัก ได้แก่ ชุมชนปากคลองบางแค ชุมชนปากคลองประชามชื่น ชุมชนปากคลองบางจาก ชุมชนตลาดบางน้อย เป็นต้น (รูปที่ 4 (2) และ (3)) การตั้งบ้านเรือนริมน้ำทั่วไป เป็นการตั้งบ้านเรือนที่กระจายเข้าไปตามคลองสายย่อยหรืออยู่ในอุโมงค์ในสวน ไม่ได้เรียงรายกันหนาแน่น แต่อยู่กันเป็นหย่อม ๆ ตามเครือญาติ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรือนไทยโบราณภาคกลาง และเรือนไทยพื้นถิ่นที่ยกใต้ถุนสูงเพื่อป้องกันน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก และใช้ใต้ถุนบ้านเป็นที่เก็บผลผลิตทางการเกษตร นอกจากนี้ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในจังหวัดสมุทรสงครามที่แตกต่างกันได้สะท้อนให้เห็นถึงสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนที่แตกต่างกัน เนื่องจากชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณตลาดน้ำอัมพวาและบริเวณปากคลองสายหลักส่วนใหญ่เป็นคนจีนที่ประกอบอาชีพค้าขายที่ภาพรวมมีฐานะค่อนข้างดี ขณะที่ผู้คนที่ตั้งบ้านเรือนถัดเข้ามาในคลองสายย่อยหรือในอุโมงค์ในสวนเป็นชาวสวน ส่วนรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารเรือนทรงไทยโบราณหรือเรือนไทยพื้นถิ่นยกเสาสูง หลังคามุงจาก มีอุ้งเก็บเรือ ศาลาทำน้ำหรือบันไดทำน้ำบริเวณหน้าบ้านสำหรับขึ้นลงเรือ ขณะที่บ้านเรือนของชาวจีนส่วนใหญ่ปลูกเป็นเรือนแถวไม้ติดกัน ซึ่งปรากฏอยู่ในบริเวณปากคลองอัมพวาและริมคลองสายหลักต่าง ๆ นอกจากนี้ใช้เป็นที่อยู่อาศัยแล้วยังใช้เป็นสถานที่ค้าขายและประกอบกิจการต่าง ๆ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามจึงเป็นการบุกเบิกและการเข้าอยู่อาศัยโดยการครอบครองพื้นที่ส่วนใดส่วนหนึ่งที่ไม่ใช่ผู้ใดอาศัยอยู่มาก่อน มีการอาศัยอยู่ร่วมกัน มีกิจกรรมร่วมกันจนกลายเป็นชุมชนดั้งเดิม โดยรูปแบบและขนาดของแหล่งในการตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนแตกต่างกัน (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536)

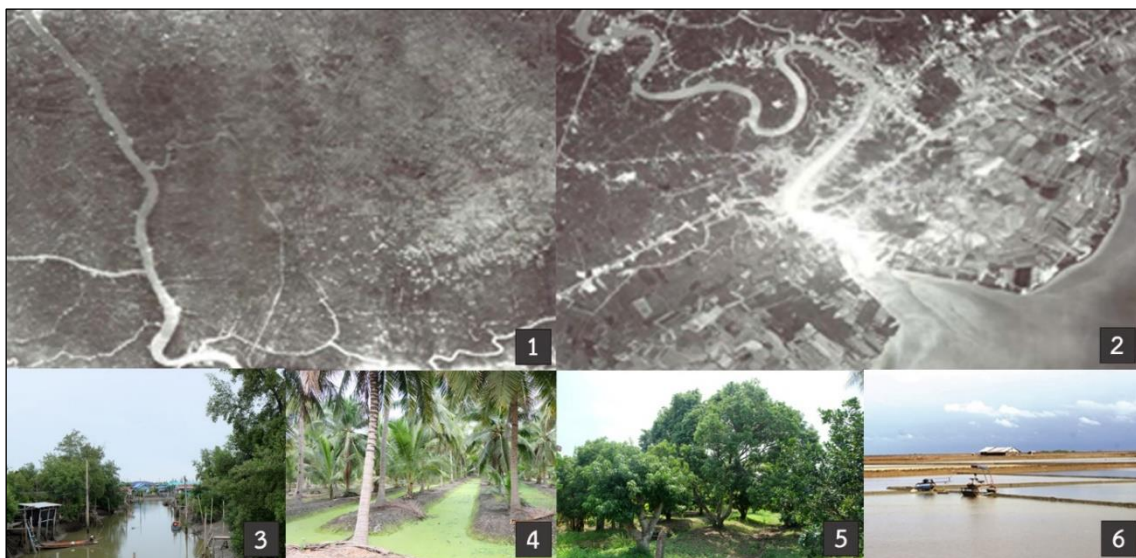
ระบบกิจกรรม เป็นการพิจารณารูปแบบพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในรูปแบบทางพื้นที่หรือการใช้ประโยชน์พื้นที่ อันเป็นผลของพฤติกรรมเฉพาะที่เรียกว่า “พฤติกรรมเชิงที่ตั้ง (Location Behavior)” ที่มีระบบกิจกรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบทางพื้นที่ (Kaiser, Godschalk, & Chapin, 1995) ซึ่งกลุ่มกิจกรรมที่ส่งผลต่อรูปแบบการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกัน พบว่า กิจกรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามมีลักษณะ “กิจกรรมเชิงธุรกิจ” เป็นระบบกิจกรรมที่กำหนดรูปแบบการใช้พื้นที่ของชุมชนในจังหวัดสมุทรสงครามได้ดีที่สุด เนื่องจากในยุคแรกเริ่มมีระบบการผลิตเป็นแบบผสมผสาน โดยเป็นระบบการผลิตที่ไม่ได้ทำการผลิตในระบบใดระบบหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการผสมผสานกันของระบบผลิตต่าง ๆ พร้อมกันในพื้นที่เดียวกัน เช่น การทำน้ำตาลมะพร้าว การทำสวนผลไม้ การปลูกพืชผักล้มลุก และการทำนา ซึ่งในแต่ละพื้นที่มีลักษณะที่แตกต่างกัน และมีเป้าหมายการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก หากเหลือจากการบริโภคจึงนำไปแลกเปลี่ยนที่ศูนย์กลางทางการซื้อขายแลกเปลี่ยนในระบบตลาดที่สำคัญอย่างตลาดน้ำบริเวณปากคลองสายสำคัญ ต่อมาได้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตหลักจากการระบบการผลิตการทำสวนแบบผสมผสานเป็นระบบการผลิตเชิงเดี่ยว จึงส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องบนฐานการผลิตและการซื้อขาย และระบบการผลิตหลักจากการทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นการทำสวนผลไม้เศรษฐกิจจำพวกลิ้นจี่และส้มโอ ที่เป็นการปลูกเพื่อการค้า อย่างไรก็ตามปัจจุบันระบบการผลิตหลักของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามยังคงเป็นการทำสวนผลไม้เศรษฐกิจ หากแต่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วจากกระแสการท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนดั้งเดิมหลายแห่งมีการพัฒนากิจกรรมเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ ดังนั้นพื้นที่ทำมาหากินของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม ส่วนใหญ่ที่ปรากฏเป็นสวนผลไม้ยืนต้น นาเกลือ นากุ้ง และนาข้าวที่อาศัยระบบเครือข่ายลำน้ำเพื่อการเกษตร โดยส่วนใหญ่มักตั้งอยู่ด้านหลังบ้านเรือนที่อยู่อาศัยที่ปลูกสร้างอยู่ริมนี้ เนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ลุ่มต่ำ และมีระบบโครงข่ายลำน้ำกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ ส่งผลให้พื้นที่มีลักษณะพิเศษเป็น “ระบบสวนยกร่อง” “นาเกลือ” และ “นาข้าวในสวนยกร่อง” (รูปที่ 4 (4) (5) และ (6)) สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพื่อให้เกิดระบบการผลิตที่สามารถตอบสนองต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในบริเวณนี้ ทั้งนี้ผู้คนในจังหวัดสมุทรสงครามส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร ประมง และนาเกลือ โดยอาชีพเหล่านี้ล้วนเป็นอาชีพที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ดังนั้นระบบกิจกรรมถือเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดโดยตรงจากวิถีชีวิตและภูมิหลังทางวัฒนธรรม และระบบกิจกรรมจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากปราศจากพื้นที่ที่ใช้ทำกิจกรรมและเวลา (Rapoport, 1994)

รูปที่ 3 ที่ตั้ง ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ระบบนิเวศ และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม

วัฒนธรรม ถือเป็นระบบความเชื่อและค่านิยมทางสังคมที่อยู่เบื้องหลังการกระทำและพฤติกรรมของมนุษย์ (Rapoport, 1994) เมื่อนำแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมมาอธิบายถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวกับการจัดองค์ประกอบทางพื้นที่และ

สภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในแต่ละชุมชนที่มีความแตกต่างกัน พบว่า สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามมีชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำลำคลองและพื้นที่ทางการเกษตร ส่งผลให้ชาวสมุทรสงครามมีวิถีชีวิตและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันมักมีน้ำเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นการอุปโภคบริโภค การทำมาหากิน แหล่งอาหาร การเดินทาง การขนส่งลำเลียงผลผลิต การค้าขายทางน้ำ การพักผ่อนหย่อนใจ และการประกอบกิจกรรมประเพณีการเล่นทางน้ำต่าง ๆ รวมถึงรูปแบบการปะทะสัมพันธ์และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มักเกิดขึ้นตามบริเวณริมแม่น้ำลำคลอง และตลาดน้ำ จากการใช้เส้นทางน้ำเป็นหลักในการสัญจรและติดต่อค้าขาย ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์น้ำจากแม่น้ำลำคลองที่ลดน้อยลงจากสภาพสังคมและลักษณะการทำมาหากินที่เปลี่ยนแปลงไป รวมถึงการพัฒนาถนนและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตที่เข้าสู่พื้นที่ชุมชนมากขึ้น แต่วิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมน้ำ มีส่วนเปิดโล่งและเชื่อมต่อกับลำน้ำโดยตรง รวมถึงการทำการเกษตรที่ยังคงพึ่งพาอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลองเป็นหลัก ขณะเดียวกันการดำเนินชีวิตของผู้คนในชุมชนมีบทบาทอย่างมากในการกำหนดสภาพแวดล้อมโดยรวมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามให้มีลักษณะที่โดดเด่น อันแสดงถึงความเป็นสังคมชานน้ำที่ยังพบเป็นได้โดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ ระบบนิเวศ และสภาพแวดล้อมในจังหวัดสมุทรสงครามที่มีความแตกต่างกันในข้างต้น ย่อมทำให้ระบบกิจกรรมที่เป็นองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามมีวัฒนธรรมพื้นฐานที่แตกต่างตามเหตุผลที่ซ้อนกันอยู่ ทั้ง “วัฒนธรรมชาวสวน” ที่มีการทำสวนยกร่องสูงเป็นชนิด ร่องน้ำและลำประโดงเพื่อจัดการระบบน้ำตามสภาพภูมิศาสตร์และระบบนิเวศที่เป็นที่ราบลุ่มที่มีโครงข่ายลำน้ำขนาดใหญ่อย่างแม่น้ำลำคลองสายต่าง ๆ ด้วยการปรับตัวของชาวสวนในจังหวัดสมุทรสงคราม จึงก่อให้เกิดการสร้างสรรคจากภูมิปัญญาท้องถิ่นและสืบทอดต่อกันมาจนปรากฏขนาดสวนขนาดใหญ่กระจายอยู่ทั่วพื้นที่ทางตอนบนและตอนกลางในจังหวัดสมุทรสงครามดังเช่นในปัจจุบัน (รูปที่ 4 (1)) และวัฒนธรรมชาวนาเกลือ ด้วยอาชีพการทำนาเกลือถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มนุษย์สามารถนำเอาทรัพยากรและพลังงานทางธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ อันเป็นกระบวนการเรียนรู้และการสั่งสมทักษะประสบการณ์เกิดความชำนาญและถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวจากรุ่นสู่รุ่น

- 1) ชนิดสวนยกร่องขนาดใหญ่ในพื้นที่ และ 2) การตั้งบ้านเรือนหนาแน่นเป็นชุมชนย่านการค้าสำคัญบริเวณปากแม่น้ำแม่กลอง ปรากฏในรูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt พ.ศ. 2486-2490
- 3) การตั้งถิ่นฐานริมน้ำของชุมชนดั้งเดิมในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
- 4) พื้นที่เกษตรกรรมสวนยกร่องมะพร้าวในอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม
- 5) พื้นที่เกษตรกรรมสวนไม้ผลผสมในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
- 6) พื้นที่นาเกลือในอำเภอมือง จังหวัดสมุทรสงคราม

รูปที่ 4 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (2489 จ) (หมายเลข 1) และ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (2489 ฉ) (หมายเลข 2)

5.3 บริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม

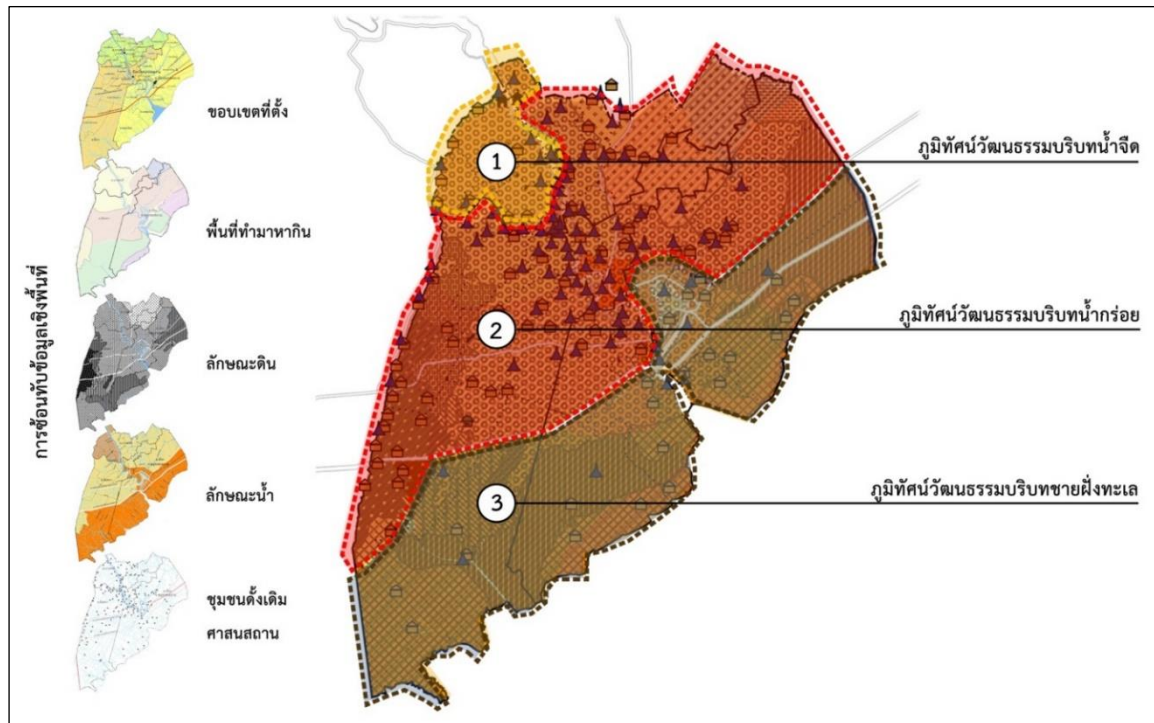
จากข้อมูลคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม ในช่วงต้น ทั้งประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ที่ตั้งและลักษณะทางภูมิศาสตร์ ลักษณะทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม น้ำ ลม และระบบนิเวศ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิม ระบบกิจกรรม และวัฒนธรรมของชุมชน ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามมาซ้อนทับกัน ทำให้ทราบถึงขอบเขตของบริบทพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน โดยแบ่งข้อมูลในการวิเคราะห์ออกเป็น 2 องค์ประกอบหลัก คือ (1) องค์ประกอบด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างสภาพภูมิศาสตร์ สภาพภูมิอากาศ ระบบนิเวศ และพืชพรรณไม้ต่าง ๆ สภาพแวดล้อมสรรค์สร้างอย่างสถาปัตยกรรม ลักษณะทางกายภาพของชุมชนดั้งเดิม รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โครงสร้างพื้นฐาน อันเกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และ (2) องค์ประกอบทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เกี่ยวกับระบบกิจกรรม ศาสนา คติความเชื่อ และวัฒนธรรมของกลุ่มต่าง ๆ อันเป็นองค์ประกอบพื้นฐานเพื่อการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของตัวแปรสำคัญ ในประเด็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิม เมื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์จากการซ้อนทับข้อมูลและแผนที่ โดยมีเกณฑ์เบื้องต้นในการศึกษา คือ “ระบบนิเวศสามน้ำ” อันถือเป็นลักษณะทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศที่มีลักษณะเฉพาะตัวของพื้นที่ ทำให้ทราบว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงครามสามารถจำแนกได้เป็น 3 บริบทหลัก (รูปที่ 5) คือ

(1) **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทน้ำจืด** ส่วนใหญ่ปรากฏอยู่บริเวณพื้นที่อำเภอบางคนที และพื้นที่ทางตอนบนของอำเภอมอแก้วเป็นเขตพื้นที่น้ำจืดที่สามารถนำมาอุปโภคบริโภคได้ ซึ่งอยู่ถัดจากเขตพื้นที่น้ำกร่อยเข้ามา ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมขัง ระบบนิเวศน้ำจืดที่มีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีลักษณะของน้ำที่เป็นน้ำจืดและลักษณะของดินที่มีความเหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรมเป็นสวนยกร่องจำพวกสวนมะพร้าว สวนดง และสวนเตียน ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิม 24 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนคลองแควอ้อม ชุมชนวัดประดู่ ชุมชนบางนกแขวก และชุมชนคลองบางน้อย เป็นต้น ปรากฏเรือนไทยภาคกลางและเรือนไม้พื้นถิ่นใต้ถุนสูงบริเวณริมแม่น้ำลำคลองกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ และทำให้เกิดรูปแบบการใช้พื้นที่ในลักษณะของระบบสวนยกร่องสูง อันเป็นระบบกิจกรรมและวัฒนธรรมชาวสวนที่เกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติของดินและน้ำ

(2) **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทน้ำกร่อย** อยู่บริเวณอำเภอมอแก้ว บางส่วนของอำเภอเมือง และบางส่วนของอำเภอบางคนที ซึ่งเป็นพื้นที่ทางตอนกลางของจังหวัดสมุทรสงคราม พื้นที่บริเวณนี้มีระบบนิเวศน้ำกร่อยเนื่องจากอยู่ระหว่างเขตน้ำเค็มและน้ำจืดที่เกิดจากการปะทะกันของน้ำจืดจากแม่น้ำและน้ำเค็มจากทะเลหนุนขึ้นมา ด้วยอิทธิพลของน้ำและลมดังกล่าว ทำให้พื้นที่มีลักษณะดินและน้ำที่เหมาะสมแก่การปลูกพืชพรรณที่สามารถอยู่ได้ทั้งน้ำจืด น้ำเค็ม และน้ำกร่อย จึงเกิดรูปแบบของสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ถูกเปลี่ยนแปลงโดยกิจกรรมของมนุษย์และวัฒนธรรมชาวสวนแบบสวนยกร่องจำพวกสวนไม้ผล และสวนมะพร้าว และปรากฏการตั้งถิ่นฐานของชุมชน 46 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนคลองท่าคา ชุมชนคลองแม่กลอง และ เป็นต้น ล้อมรอบด้วยพื้นที่เป็นสวนยกร่องล้นจี ส้มโอ และมะพร้าวผล ซึ่งถือเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมที่มีลักษณะเฉพาะตัวอีกรูปแบบหนึ่งในบริบทน้ำกร่อย

(3) **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทชายฝั่งทะเล** เป็นพื้นที่ตอนล่างที่ติดกับฝั่งทะเลอ่าวไทยเข้ามา ส่วนใหญ่เป็นเขตอำเภอเมืองและอำเภอมอแก้วบางส่วน ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลจากน้ำเค็ม ทำให้พื้นที่ทางตอนล่างของจังหวัดสมุทรสงครามนี้เป็นเขตพื้นที่น้ำจืดที่เป็นที่ราบลุ่มติดชายฝั่งทะเลอ่าวแม่กลอง น้ำทะเลท่วมถึง มีคลื่นและกระแสน้ำพัดพาเอาโคลน หทราย และตะกอนต่าง ๆ มาทับถมไว้ที่บริเวณชายฝั่ง ลักษณะดินเหนียวอูมน้ำ มีโครงข่ายลำน้ำขนาดใหญ่เชื่อมน้ำทะเลเข้าสู่ผืนแผ่นดินด้านในกลายเป็นพื้นที่ที่ระบบนิเวศน้ำเค็ม และปรากฏการตั้งถิ่นฐานของชุมชน 20 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนนาเกลือบางแก้ว ชุมชนบางยี่สาร และชุมชนประมงบางบ่อ เป็นต้น ทั้งนี้ จากการสืบค้นข้อมูลการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิม ประกอบการแนวคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม พบว่า ชุมชนนาเกลือถือเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีองค์ประกอบทางสภาพแวดล้อมทางกายภาพและด้านเศรษฐกิจและสังคมสอดคล้องกับการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในบริบทชายฝั่งทะเลมากที่สุด จากการเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดของผู้คนจึงเกิดกระบวนการเรียนรู้และการสั่งสมทักษะประสบการณ์จนเกิดความชำนาญ

และถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวจากรุ่นสู่รุ่นของชุมชนริมน้ำที่มีบริบทสภาพแวดล้อมชายฝั่งทะเล อันนำไปสู่การสร้างสรรค์
รูปลักษณ์ของภูมิทัศน์ที่มีลักษณะเฉพาะและวัฒนธรรมของชาวนาเกลือขึ้นดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

รูปที่ 5 บริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม

6. การอภิปรายผล สรุป และข้อเสนอแนะ

6.1 การอภิปรายผลและสรุปผลการวิจัย

(1) คุณลักษณะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม ตาม
วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 จากการวิเคราะห์องค์ประกอบหลัก 4 องค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ประกอบด้วย (1) ลักษณะ
ทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ (2) การตั้งถิ่นฐาน (3) ระบบกิจกรรม และ (4) วัฒนธรรม ทำให้ทราบว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ
ชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงครามเกิดขึ้นภายใต้ที่ตั้งและลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นดอนปากแม่น้ำ และที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง
ตอนล่างริมทะเล ซึ่งถือเป็นจังหวัดที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและมีชายฝั่งทะเลติดอ่าวไทย และ
ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ดังกล่าวทำให้เกิดการขุดคลองเพื่อการคมนาคมและการประกอบอาชีพระหว่างแม่น้ำแม่กลองกับแม่น้ำท่าจีน
และแม่น้ำลำคลองสายต่าง ๆ กับทะเลอ่าวไทย ทำให้พื้นที่ในจังหวัดสมุทรสงครามได้รับอิทธิพลจากการขึ้นลงของน้ำทะเลที่แผ่
กระจายเข้ามาตามแม่น้ำและลำคลองกลายเป็นระบบน้ำที่แตกต่างกัน 3 ลักษณะ คือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ที่เรียกว่า “เมือง
สามน้ำ” (สุรจิต ชีรเวทย์, 2549) อันมีส่วนสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่ในอดีต (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2536) ที่มีการ
ตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนย่านการค้าบริเวณจุดตัดของเส้นทางคมนาคม ชุมชนริมน้ำบริบทที่ล้อมรอบไปด้วยพื้นที่เกษตรกรรมสวน
ยกร่องสูง ชุมชนประมง และชุมชนริมน้ำบริบทนาเกลือที่ล้อมรอบไปด้วยพื้นที่เกษตรกรรมนาเกลือ ซึ่งสอดคล้องกับการพิจารณา
จากองค์ประกอบพื้นฐานของการตั้งถิ่นฐานอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร 3 ตัวแปร คือ พื้นที่ตั้ง (Location Area)
แหล่งที่ทำมาหากินหรือสภาพแวดล้อม (Environment) และมนุษย์และพฤติกรรมของมนุษย์ (Human and Behavior) (พรทิพย์
กาญจนสุนทร และคณะ, 2537) นอกจากนี้ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในจังหวัดสมุทรสงครามที่แตกต่างกันได้สะท้อนให้เห็นถึงสถานะ
ทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้คนที่แตกต่างกัน ตลอดจนลักษณะทางสถาปัตยกรรมมีหลายแบบตามความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ
สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในรูปแบบของการอยู่อาศัย สิ่งอำนวยความสะดวกที่มนุษย์สร้างขึ้น ด้วยการจัดการรูปแบบของพื้นที่
เพื่อการอยู่อาศัยของมนุษย์และการยกระดับให้ชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (Doxiadis, 1976)

(2) เงื่อนไขที่มีผลต่อความแตกต่างและบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 และ 3 จากการนำข้อมูลคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามมาซ้อนทับกัน ทำให้ทราบว่า อิทธิพลของระบบน้ำที่แตกต่างกัน 3 ลักษณะ คือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ที่เรียกว่า “ระบบนิเวศสามน้ำ” ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะทางนิเวศวิทยาของพื้นที่นี้ ถือเป็นเงื่อนไขหลักที่ทำให้เกิดความแตกต่างทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม สอดคล้องกับแนวคิดของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลในการสร้างรูปแบบของพื้นที่ที่ถูกกำหนดขึ้นเฉพาะตัว โดยบังคับให้สิ่งแวดล้อมทางกายภาพเป็นศูนย์กลางร่วมกับกิจกรรมของมนุษย์ (Sauer, 1967) โดยสามารถจำแนกบริบททางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงครามออกได้เป็น 3 บริบทหลัก คือ (1) **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทน้ำจืด** เป็นพื้นที่ตั้งของชุมชนดั้งเดิมที่มีระบบนิเวศน้ำจืด ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนดั้งเดิมอันปรากฏระบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่เกษตรกรรมสวนยกร่องจำพวกสวนมะพร้าว สวนดง และสวนเตียน ที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมชาวสวนเฉพาะตัว (2) **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทน้ำกร่อย** เป็นพื้นที่ตั้งของชุมชนดั้งเดิมที่มีระบบนิเวศน้ำกร่อย ปรากฏการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำที่ล้อมรอบด้วยสวนยกร่องจำพวกไม้ผลและสวนมะพร้าว ซึ่งเกิดจากรูปแบบของสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ถูกเปลี่ยนแปลงโดยกิจกรรมของมนุษย์และวัฒนธรรมชาวสวนแบบสวนยกร่องอีกรูปแบบหนึ่ง และ (3) **ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในบริบทชายฝั่งทะเล** เป็นพื้นที่ที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำล้อมรอบไปด้วยพื้นที่เกษตรกรรมนาเกลือที่เกิดจากการเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดของผู้คนจึงเกิดกระบวนการเรียนรู้และการสั่งสมทักษะประสบการณ์จนเกิดความชำนาญและถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวจากรุ่นสู่รุ่นของชุมชนริมน้ำที่มีบริบทสภาพแวดล้อมชายฝั่งทะเล สอดคล้องกับสมมติฐานในการวิจัยที่ว่า “ความแตกต่างของสภาพภูมิศาสตร์และระบบนิเวศมีผลทำให้สภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในแต่ละชุมชนมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกัน” ซึ่งเรียกได้ว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงครามเป็นพื้นที่อันเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากวัฒนธรรมของชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาและปรับตัวอยู่กับน้ำที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ รูปแบบของวิถีชีวิต และระบบนิเวศที่สนับสนุนการดำรงชีวิตความสามารถแต่ที่ธรรมชาติแวดล้อมจะเอื้ออำนวย ทำให้เกิดพื้นที่มีรูปลักษณะของภูมิทัศน์ที่มีลักษณะเฉพาะโดดเด่น (Fleure and Davies, 1970) หรือมีความแตกต่างกับชนบทธรรมนิยมประเพณีและวัฒนธรรมของสังคมอื่น ๆ อันเป็นลักษณะเฉพาะถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มชุมชนดั้งเดิมในจังหวัดสมุทรสงคราม

6.2 ข้อเสนอแนะ

บทความนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เกิดจากการซ้อนทับข้อมูลเชิงพื้นที่ทั้งประวัติศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีความสอดคล้องกับประเด็นด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจและค้นคว้าถึงคุณลักษณะเฉพาะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมที่เป็นผลมาจากลักษณะทางกายภาพและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ รวมถึงแรงผลักดันทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนเพื่อทราบถึงความหลากหลายของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่เป็นลักษณะเฉพาะตัว อันสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิม ดังนั้นสามารถนำหลักการดังกล่าวไปใช้ในการศึกษาในเชิงลึกเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงครามกรณีศึกษาตามบริบทและชุมชนอื่นได้ต่อไป การศึกษาการคงอยู่ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงครามภายใต้การเปลี่ยนแปลงจากทั้งภายในและภายนอกพื้นที่ในครั้งต่อไปได้ ตลอดจนสามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ประกอบการพิจารณาการวางแผน การอนุรักษ์ และการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งอาจมีเงื่อนไขและคุณลักษณะเฉพาะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมที่สอดคล้องและแตกต่างกันตามแต่ละพื้นที่

7. กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ เรื่อง ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากทุนปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีการศึกษา 2559

เอกสารอ้างอิง

- กรมทรัพยากรธรณี. (2559). การจำแนกเขตเพื่อการจัดการด้านธรณีวิทยาและทรัพยากรธรณี. กรุงเทพมหานคร: กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- จำเนียร จวงตระกูล. (2561). ปัญหาการกำหนดกลุ่มตัวอย่างและวิธีการสุ่มตัวอย่างในการวิจัยเชิงคุณภาพ, **วารสารบริหารธุรกิจและสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง**. 61(2), 1-21.
- ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. (2536). การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ฉลอง สุนทราวาณิช. (2550). **สมุทรสาคร พ.ศ.2468**. กรุงเทพมหานคร : สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย.
- พรทิพย์ กาญจนาสุนทร และคณะ. (2537). **วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย: การตั้งถิ่นฐานของเกษตรกรไทย**. กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2540). **วิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักทดสอบทางการศึกษาจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- วิลาวัลย์ เอื้อวงศ์กุล. (2542). **ความสัมพันธ์ระหว่างพัฒนาการของเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาเมืองเรณูนคร**. (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2536). **ลุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: พิษณุพงศ์พริ้นติ้งเซ็นเตอร์.
- _____. (2545). **อารยธรรมฝั่งทะเลตะวันออก**. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันธรรมศาสตร์. (2553). **แผนที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: อูษาคเนย์.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2489 ก). **ภ.WH.2-200(19)**. รูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt รูปการตั้งถิ่นฐานริมน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมประเภทสวนมะพร้าวในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม.
- _____. (2489 ข). **ภ.WH.2-200(20)**. รูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt รูปการตั้งถิ่นฐานริมน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมประเภทสวนมะพร้าวในอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม.
- _____. (2489 ค). **ภ.WH.2-108(1)**. รูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt พื้นที่เกษตรกรรมประเภทนาเกลือในอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม.
- _____. (2489 ง). **ภ.WH.2-108(2)**. รูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt พื้นที่เกษตรกรรมประเภทนาเกลือในอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม.
- _____. (2489 จ). **ภ.WH.2-200(19)**. รูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt รูปการตั้งถิ่นฐานในอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม.
- _____. (2489 ฉ). **ภ.WH.2-200(5)**. รูปถ่ายทางอากาศชุด Williams Hunt รูปการตั้งถิ่นฐานในอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม.
- สายรุ้ง เสงขอ. (2543). **สมุทรสงคราม**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2549). **ชื่อบ้านนามเมือง ลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม.
- สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์. (2554). ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชาวสวน จังหวัดสมุทรสงครามตอนบน (ตำบลท่าคา อำเภอมะนัง และตำบลดอนมะโนรา อำเภอบางคนที). **หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย**. 53-54(7), 217-255.
- สุรจิต ชีรเวทย์. (2549). **น้ำตาลบางช้าง ใน ศาลกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ สมุทรสงคราม**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิศาลกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ สมุทรสงคราม.
- Doxiadis, C.A. (1976). **Anthropolic: City for Human Development**. New York: Norton.
- Fleure, H.J. & Davies, S.M. (1970). **A Natural History of Man in Britain**. Bloomsbury Books; Revised Edition.

- Fowler, P. (2003). **World Heritage Cultural Landscapes 1992-2002**. Paris: UNESCO World Heritage Centre.
- Harry, L.C. (1985). **Maintaining the Spirit of Place: A process for the Preservation of Town Character**. Mesa Arizona: PDA Publisher Corporation.
- ICOMOS. (2011). **World Heritage Cultural Landscapes**. Paris: UNESCO-ICOMOS Document Centre.
- Kaiser, E. J., Godschalk, D. R., & Chapin, F. S. (1995). **Urban Land Use Planning**. (Vol. 4). Urbana: University of Illinois press.
- Lennon, J., & Steve, M. (1996). **Cultural Landscape Management: Guidelines for Identifying, Assessing and Managing Cultural Landscapes in the Australian Alps National Parks**. Canberra, A.C.T.: Australian Alps Liaison Committee.
- Moser, A., & Korstjens, I. (2018). Series: Practical Guidance to Qualitative Research. Part 3: Sampling, Data Collection and Analysis. **European Journal of General Practice**. 24(1), 9-18.
- Rapoport, A. (1994). Humanity Culture and Social Life. In T. Ingold (Ed), **Companion Encyclopedia of Anthropology: Humanity, Culture and Social Life**. New York: Routledge.
- Sauer, C.O. (1967). **Land and Life: A Selection of The Writing of Carl Ortwin Sauer**. Berkeley: University of California Press.